

ההגירה היהודית לארץ ישראל ולארצות הברית בראשית המאה העשרים: ניתוח חברתי-דמוגרפי

גור אלרואי

במאמר זה אני בוחן את ההגירה ממזרח אירופה לארץ ישראל בראשית המאה העשרים בהשוואה להגירה היהודית לארצות הברית (להלן ארה"ב) באותן השנים. באמצעות מקורות ראשוניים שנמצאו בתיקי לשכות מודיעין שפעלו בארצות הברית והיעד של ההגירה היהודית, אדון בשתי סוגיות: הראשונה, דרך קבלת ההחלטה להגר ומרכזיותו של המידע בתהליך ההגירה; השנייה, פועל יוצא של הראשונה, פרופיל המהגרים שהגיעו לארץ ישראל ולארה"ב בראשית המאה העשרים והרכב החברתי-דמוגרפי שלהם. ההשוואה מלמדת ששיקולי ההגירה של היהודי המזרח אירופי שהתלבט אם להגר לארץ ישראל היו דומים מאוד להתלבטויות של זה אשר ביקש להגר לארה"ב. בפרופיל החברתי-דמוגרפי של שתי אוכלוסיות המהגרים נמצאו קווי דמיון ושוני. דמיון בין שתי האוכלוסיות נמצא בהתפלגות לפי מין; בשיעור זהה של הילדים שנכנסו לכל אחת משתי ארצות היעד; ובנטייה דומה של שתי אוכלוסיות המהגרים להתיישב במרכזים עירוניים. לעומת זאת, נמצאו הבדלים משמעותיים בין האזורים שמהם יצאו המהגרים לארץ ישראל לעומת אלו שמהם יצאו לארה"ב. שיעור גבוה יותר הגיע לארץ ישראל מהאזורים מוכי הפוגרומים בתחום המושב שהיו קרובים לנמל היציאה לארץ ישראל, ואילו לארה"ב הגיע שיעור גבוה יותר מהאזורים בצפון-מערב תחום המושב. כמו כן, היה שוני בהתפלגות הגיל ובהתפלגות המקצועית של המהגרים שהגיעו לארץ ישראל ולארה"ב. אמנם לשתי המדינות הגיע אחוז גבוה יחסית של בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, אך ההגירה לארץ ישראל אופיינה בשיעורים גבוהים יותר הן של מהגרים בלא משלח יד והן של בעלי מקצועות חופשיים, שהשכלתם, אפשר להניח, הייתה גבוהה יחסית. אשר לגיל, בניגוד לאמונה הרווחת של ישראל הגיעו בעיקר צעירים, הנתונים מלמדים שדווקא לארץ ישראל, ולא לארה"ב, היגרו רבים שגילם היה למעלה מ-45 או 50.

בשנים 1881–1914 היגרו ממזרח אירופה למעלה משני מיליון וחמש מאות אלף יהודים. רובם המכריע הגיעו לארצות הברית (להלן ארה"ב), והיתר היגרו לארגנטינה, לקנדה, לדרום אפריקה, לאוסטרליה ולארץ ישראל. קליטתם המוצלחת של המהגרים היהודים בארצות קולטות ההגירה שינתה ללא הכר את העם היהודי בהיבט הדמוגרפי, הכלכלי, החברתי

* פרופ' גור אלרואי, החוג ללימודי ארץ ישראל, אוניברסיטת חיפה.
דואר אלקטרוני: galroey@univ.haifa.ac.il

והתרבותי. ההיסטוריוגרפיה של העם היהודי בעת החדשה — ובייחוד ההיסטוריוגרפיה של יהדות אמריקה — הכירה בחשיבות העניין, ומחקרים רבים עסקו בגורמים להגירה היהודית ובדפוסי הקליטה וההתערות של המהגרים בחברת הרוב החדשה (Howe, 1977; Lederhendler, 2009; Sorin, 1992).

ההיסטוריוגרפיה הציונית, לעומת זאת, התעלמה כמעט לחלוטין מתקופת ההגירה הגדולה של היהודים ממזרח אירופה, ורק מחקרים מעטים (אם בכלל) פרשו לפני הקורא הישראלי את האפוס הגדול של הנדידה ההמונית לארצות הברית (אלרואי, 2009). ואולם, ככל שהתעלמה ההיסטוריוגרפיה הציונית מההגירה הגדולה של סוף המאה התשע העשרה וראשית המאה העשרים, כך היא הדגישה את העלייה לארץ ישראל כתופעה המנותקת מהזמן ומהמרחב היהודי (והלא־יהודי). נקודת המוצא של הבחנה זו הייתה "האיכות ולא הכמות". המספר המצומצם של המהגרים שהעדיפו את ארץ ישראל על אמריקה היה בו כדי לרמז על הגירה ייחודית ויוצאת דופן (חלמיש, 2006, עמ' 12). רוב המחקרים התמקדו בנקודת המבט של היישוב והתנועה הציונית, ובייחוד בקבוצות האידאליסטיות שהגיעו לארץ והיו בעלות תפיסה יישובית מגובשת. תקופת ההגירה הגדולה (1881–1914) נחלקה לשתי תקופות משנה: "העלייה הראשונה" (1882–1903) ו"העלייה השנייה" (1904–1914). העולים שהגיעו בשני גלי העלייה נתקבעו בהיסטוריוגרפיה הציונית כמי שהיו בבחינת עמוד האש ההולך לפני המחנה (נוימן, 2009; סלוצקי, 1973).

קביעה זו, שהפכה לאקסיומה מחקרית, התקבלה ללא ערעור גם בקרב סוציולוגים ודמוגרפים שעסקו בחקר ההגירה היהודית בכלל ובחקר ההגירה לארץ ישראל בפרט. אנשי מדעי החברה אימצו את הנחת היסוד של ההיסטוריוגרפיה הציונית, וההגירה לארץ ישראל לא נחקרה לפי אמות המידה הנהוגות בחקר הגירה. בדומה להיסטוריונים, גם הדמוגרפים והסוציולוגים הציוניים התמקדו בקבוצה הקטנה ו"האיכותית", אך הלא־מייצגת, של העולים בעלי האידאולוגיה הציונית־חלוצית, והתעלמו כמעט לחלוטין מן המסה העיקרית של המהגרים שהגיעו לארץ ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה. הנחת המוצא של חוקרי מדעי החברה הייתה כי כל אדם שהעדיף את ארץ ישראל על אמריקה או על כל מקום אחר בעולם, חייב היה להיות אדם בעל השקפת עולם אידאולוגית מוצקה, המעדיפה את טובת הכלל על טובת היחיד. הגירה, טענו הסוציולוגים הציוניים, היא פרי מאורעות כלכליים ולא פרי רצון אידאולוגי, ומטרתה לשפר את רמת החיים של המהגר, אך עליית היהודים לארץ ישראל שונה ממנה בתכלית השינוי (אייזנשטדט, 1954, 1967; בקי, 1946; גורביץ, גרץ ובקי, 1944; לשצ'ינסקי, 1945).

הבחנותיהם המוקדמות של לשצ'ינסקי, של בקי, של אייזנשטדט ושל אחרים באשר לאופי המהגרים שהגיעו לארץ, ובכלל זה המסקנות שעלו מהמחקר ההיסטורי, התקבלו כמעט כמובנות מאליהן במחקר הדמוגרפי שנעשה לאחר מכן. מחקר זה אימץ את הגישה שהבאים לארץ ישראל בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה עשו זאת ממניעים אידאולוגיים, ואילו האחרים שהיגרו לאמריקה ולארצות אחרות עשו זאת מטעמים כלכליים. כך למשל, הסבריו של הדמוגרף גולדשיידר על המניעים להגעת המהגרים לארץ ישראל בתקופה שלפני מלחמת

העולם הראשונה מתבססים על נקודת מוצא זו בבואו לנתח את התהליכים הדמוגרפיים שעברו על החברה הישראלית: "בזמן שרוב היהודים שהיגרו מארצות מזרח אירופה עשו זאת כדי לשפר את מצבם הכלכלי, היהודים שהיגרו לארץ ישראל, לעומת זאת, עשו זאת ממניעים אידאולוגיים ומטרות לאומיות" (Goldscheider, 1992, p. 6).

על קביעות אלה ערערו לאחרונה חוקרים שהצביעו על הדמיון שבין ההגירה לארה"ב להגירה לארץ ישראל, ועל החברה היישובית כחברת מהגרים לכל דבר ועניין (אלרואי, 2004; טולידנו, 1999; רזי, 2009). המחקרים החדשים המעיטו בחשיבות האידאולוגיה כגורם מרכזי להגירה והדגישו גורמים נוספים — פרוזאיים יותר — שהיו חלק בלתי נפרד משלב התכנון וההגעה לארץ ישראל. מתברר כי לארץ ישראל הגיעו לא רק יהודים שביקשו לבנות חברת מופת באמצעות שיבה אל הקרקע ויצירת אבטיפוס של יהודי חדש עובד אדמה, אלא גם מהגרים מן השורה שהארץ לא הייתה עבורם מוקד של כמיהה וגעגוע.

במאמר זה אני מבקש לבחון את ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים לפי אמות מידה הנהוגות בחקר הגירה, ולהבין אותה בהקשר היסטורי רחב יותר, על סמך מקורות מידע שהיו זמינים בתקופה הנדונה ליהודים שרצו להגר ממזרח אירופה.

מקורות המידע למהגרים

בראשית המאה העשרים קמו בארצות היעד והמוצא של המהגרים היהודים לשכות מודיעין שנועדו לעזור להם להגיע בשלום למחוז חפצם. אופייה המשפחתי של ההגירה היהודית ויציאתם לדרך של נשים וילדים הפכו את תהליך ההגירה למסובך ומורכב מאוד. על המהגרים ובני משפחתם היה להתמודד עם אין ספור קשיים ומכשולים: השגת המסמכים הדרושים ליציאה כחוק מארצם, גנבת הגבול ומפגש עם מבריחים, רכישת כרטיס רכבת, נסיעה ברכבת אלפי קילומטרים מהעיר עד לנמל המוצא, התמצאות במרחב, רכישת כרטיסי הפלגה ליעד המבוקש ומכירת העסק והבית. על מנת לחצות את האוקיינוס ולהגיע בשלום לארץ היעד נדרשה מהמהגר מידה רבה של יכולת אלתור ותושייה כדי להתגבר על המכשולים הבלתי צפויים שניצבו בדרכו. מאחר שלרבים מהמהגרים היהודים הייתה זו הפעם הראשונה ליציאתם מגבולות עיירתם, ההתמודדות עם הבלתי ידוע הייתה למעלה מיכולתם, ולא אחת הם מצאו את עצמם אובדי עצות ודרך (Alroey, 2007; Nadell, 1981, 1990).

עיתונות הזמן (בעיקר המזרח אירופית) רוויה בסיפורים על מהגרים שמכרו את כל רכושם ורק לאחר שיצאו לדרך התברר להם שאין ביכולתם לממש את המסע ולהגיע לארץ היעד. הטרגדיות המשפחתיות היו רבות וסיפורי פלצות התפרסמו חדשות לבקרים בעיתונות ובכתבי העת כדי לעורר את דעת הקהל ולעזור למהגר היהודי להגיע למקום מבטחים. הלחץ הציבורי, מצד אחד, ומצד אחר — החשש של יהודי מערב אירופה ומרכז אירופה (ובייחוד יהדות גרמניה) שיהודי מזרח אירופה עשויים להשתקע בנמלי המוצא ולא יחצו את האוקיינוס, הביאו להקמת רשת של לשכות מודיעין שקמו לאורך נתיבי ההגירה. מטרתן המרכזית הייתה לעזור למהגר לממש את החלטתו ולתת לו פרטים רבים ככל האפשר הנוגעים להגירה ולכל מה שמשממע ממנה.

לשכות מספר נוסדו עבור המהגר היהודי בראשית המאה העשרים: לשכת המודיעין של החברה להתיישבות יהודית (יק"א) שנוסדה בסנט פטרסבורג בשנת 1904; לשכת המודיעין של ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית (יט"א) שנוסדה בקייב בשנת 1907; לשכת המודיעין של ה־Industrial Removal Office (IRO) בארה"ב שנוסדה בשנת 1901; לשכת המודיעין של אגודת "עזרה" הגרמנית (Hilfsverein) שקמה בשנת 1904; שתי לשכות של תנועת חיבת ציון שקמו באודסה בשנת 1905 וביפו בשנת 1906. בארץ ישראל פעלו גם המשרד הארץ ישראלי (1908) ולשכת העבודה של קופת פועלי ארץ ישראל (1913), שאמנם לא היו לשכות מודיעין, אך סיפקו מידע ליהודים שפנו אליהן והתעניינו באפשרות לבוא ולהתיישב בארץ. לשכות המודיעין לא היו מתואמות ביניהן ולעתים אף התחרו האחת בשנייה. תפקידן המרכזי היה לספק למהגר היהודי מידע על ארץ היעד, לעזור לו להוציא את המסמכים הדרושים להגירה, להזהירו מפני הסכנות הצפויות לו בדרך, להשיג לו הנחות ברכישת כרטיסי הפלגה ולפתור כל בעיה שעלולה לעכב אותו בדרכו לארץ החדשה. היקף הפעילות של לשכות המודיעין היה מרשים והותיר אחריו חומר ארכיוני רב שמאפשר לחוקר ההגירה היהודית לבחון לא רק את דרכי עבודתן, אלא גם להתמקד בסוגיות מרכזיות שההיסטוריוגרפיה טרם נתנה את הדעת עליהן מחמת מחסור במקורות ראשוניים. כך למשל, פעילות לשכת המודיעין של תנועת חיבת ציון בעיר הנמל אודסה מאפשרת לנו ללמוד על ההרכב הדמוגרפי של המהגרים וללמוד על מניעיהם להגר לארץ ישראל. פקידי לשכת המודיעין ערכו רישום מדויק של ציבור המהגרים אשר עברו בשנים 1905–1914 דרך לשכת המודיעין בדרכם לארץ ישראל. מאחר שלשכת המודיעין סבסדה את כרטיסי ההפלגה, נרשם הרוב המוחלט של המהגרים בלשכה וענה על שאלות פקידי לשכת המודיעין. המידע שנאסף התפרסם בעיתונות התקופה, נשמר בארכיון הציוני, והוא מספק מידע רב־ערך ומהימן על תנועת ההגירה לארץ ישראל בראשית המאה העשרים.

מטרת המאמר

כאמור למעלה, מטרת המאמר היא לבחון את ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים בהקשר היסטורי רחב יותר מזה שהיה מקובל בהיסטוריוגרפיה הציונית. בכוונתי לטעון שקבלת ההחלטה להגר לארץ ישראל הייתה מורכבת משיקולים רבים ומגוונים אשר לא היו בהכרח שונים מאלה של המהגר היהודי לארה"ב באותן שנים. לפיכך, בחלקו הראשון של המאמר אתמקד בחשיבותו של המידע בתהליך הקבלה או אי-הקבלה של ההחלטה להגר. בכוונתי להראות שמידע מהימן הקל על קבלת ההחלטה להגר הן לארה"ב והן לארץ ישראל.

בחלקו השני של המאמר בכוונתי לטעון שרוב רובם של הנכנסים לארץ ישראל התאימו לטיפוס המהגר היהודי שהגיע לארה"ב יותר מאשר לטיפוס "העולה" שהוצג בהיסטוריוגרפיה הציונית. לשם כך, אבחן את ההרכב הדמוגרפי והחברתי של אוכלוסיית המהגרים לארץ ישראל בראשית המאה העשרים.

שיטת המחקר

מקור הנתונים הסטטיסטיים

נמל אודסה היה נמל היציאה המרכזי לארץ ישראל מהאימפריה הרוסית וכ־23,000 מהגרים מתוך כ־35,000 שהגיעו לארץ ישראל בשנים 1904–1914 יצאו ממנו. הנתונים במאמר זה, המתבססים על היוצאים מנמל אודסה, מתייחסים אם כן לכשני שלישים מאוכלוסיית המהגרים שהגיעה לארץ ישראל בשנים הנדונות. לעומת זאת, על תנועת היציאה מנמל טרייסט (השני בחשיבותו בתנועת היציאה לארץ ישראל) ידוע לנו מעט מאוד. כמעט אין בידינו מידע על כ־10,000 המהגרים שיצאו מנמל זה לארץ ישראל אלא על מאות אחדות בלבד. עם זאת, מהמעט שברשותנו אפשר לומר שלא היו הבדלים משמעותיים בין אלה שיצאו מנמל טרייסט לארץ ישראל לבין אלה שיצאו מנמל אודסה, ועל כן יש לראות בנתוני לשכת המודיעין באודסה נתונים אמין ומדויקים, המייצגים נאמנה את אוכלוסיית המהגרים היהודים לארץ ישראל בשנים אלה (אלרואי, 2004, עמ' 124).

מכתבי המהגרים

מלבד נתונים סטטיסטיים נשמרו בלשכות המודיעין גם מכתבים של מהגרים יהודים ששקלו הגירה אל אחת הארצות קולטות ההגירה (לרבות ארץ ישראל) וביקשו לקבל מידע רלוונטי ומהימן בטרם יחליטו אם להגר ולאן. מכתבים אלה מאפשרים לחוקרי הגירה להתחקות אחר דרך קבלת ההחלטה להגר ולהבין את מכלול השיקולים והלבטים בשלב הראשוני של תהליך ההגירה.

הממצאים

מידע ודפוסי הגירה אזוריים: ארה"ב וארץ ישראל

ההגירה היהודית לארה"ב ולארץ ישראל הייתה חלק מתנועת ההגירה הבין-לאומית שבמסגרתה עברו בין השנים 1850 ל-1914 כ־55 מיליון מתושבי אירופה ליבשת אמריקה. בין הגורמים להגירה ההמונית יש למנות את הגידול הדמוגרפי המהיר ביבשת אירופה; תהליך העיור, המאבק על מקורות קיום ופרנסה והידרדרות המצב הכלכלי; השיפור הניכר באמצעי התחבורה ההמוניים (רכבות ואניות קיטור); נכונותה של יבשת אמריקה לקלוט את מיליוני המהגרים המבקשים לבוא אליה (Hatton & Williamson, 1998; Moya, 1998).

ממחקרים שעסקו בסיבות להגירה מאירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ועד לסגירת שערי ארה"ב עולה, שמלבד הגורמים הכלכליים והדמוגרפיים הייתה השפעה גם לרכיבי המידע והסיוע, להגירות שרשרת ולרשתות בלתי פורמליות אחרות, אשר הקלו על

קבלת ההחלטה להגר. ביינס, למשל, טען ש"המפתח להגירה הוא הזמינות של מידע וחשיבותו, מאחר שהוא מפחית את חוסר הוודאות" (Baines, 1995, p. 8). הכלכלן וההיסטוריון קאהן כתב ש"תנאי מוקדם להגירה הוא הידיעה על קיומו של מידע אשר מאפשר הצדקה הגיונית להגירה. המידע חייב להיות מקור ראשון ומבוסס על רשות מוכרת, ויש לו השפעה קריטית על ההחלטה להגר" (Kahan, 1986, p. 18). ההגירה היהודית בשלהי המאה התשע העשרה וראשית המאה העשרים לא הייתה מקרה יוצא דופן, וכפי שנראה להלן, לגישה למידע ולמהימנותו הייתה השפעה מסוימת על היקף ההגירה, והיא הקלה על קבלת ההחלטה אם להגר או להישאר בארץ המוצא.

כאמור, בראשית המאה העשרים נוסדו בארצות המוצא של ההגירה היהודית (בעיקר באימפריה הרוסית) ובארצות היעד לשכות מודיעין שכל תכליתן הייתה לספק למהגר מידע רלוונטי ועדכני על הארצות קולטות ההגירה ולעזור לו לקבל החלטה מושכלת ונבונה. החברה להתיישובות יהודית (יק"א) הייתה הראשונה להקים מערך מודיעיני עבור יהודים שביקשו להגר מערבה (אלרואי, 2008, עמ' 133–139; Wischnitzer, 1948). לשכות המודיעין של יק"א היו פזורות בכל רחבי תחום המושב היהודי שבאימפריה הצארית, אשר כלל שטחים נרחבים — כיום אוקראינה, רוסיה הלבנה, ליטא ופולין. לשכות המודיעין נתנו מידע חשוב על תהליך ההגירה, על הסכנות הטמונות בו וכמובן על האפשרויות הגלומות בארץ היעד המבוקשת. בעבודת לשכות המודיעין הושקע מאמץ רב בתחום הפצת המידע. חוברות הדרכה מסוגים שונים נכתבו בעבור המהגר והובאו לידיעתו כדי שיוכל לכלכל את מעשיו בתבונה בטרם יציאתו לדרך. החוברת שתפוצתה הייתה הרחבה ביותר ונמכרה על-ידי מורשי לשכת המודיעין היק"אית במחיר סמלי של שש קופיקות, הייתה "אלגעמיינע ידיעות פאר די וואס ווילען פאהרען אין פרעמדע לענדער" (ידיעות כלליות למי שרוצים להגר למדינות זרות). בחוברת היה הסבר קצר בשפה פשוטה על מה שהמהגר צריך לדעת לפני יציאתו לדרך, עצות מעשיות והסבר קצר על ארצות היעד. לאחר קריאת החוברת הבין המהגר שמומלץ שלא לצאת לדרך בלא סכום כסף מסוים, הוא הכיר את שערי החליפין ואת מעברי הגבול ולמד על הסכנה מהסוכנים, הוא למד מהי מחלת ים וכיצד מומלץ להתמודד עמה, היכן לקנות כרטיסי הפלגה ומהן הסכנות בכרטיסים ששולם עבורם מראש (pre-paid), כיצד מוציאים דרכון, איזה מטען מומלץ לקחת לדרך וכללי גימוס ומידע קצר על ארצות היעד: ארה"ב, קנדה, דרום אפריקה, אוסטרליה, מדינות דרום אמריקה וארץ ישראל. יק"א הוציאה לאור את החוברת הראשונה מסוגה בשנת 1906, ולמעלה מ-10,000 עותקים ממנה הודפסו בכל שנה.

מידע מפורט ועדכני על ארצות היעד יכלו המהגרים להשיג בחוברות מיוחדות שהוקדשו לכל ארץ יעד: קנדה, דרום אפריקה, אוסטרליה, ארגנטינה, צ'ילה וכמובן ארה"ב. לשכות המודיעין הציוניות הקדישו באופן טבעי את חוברות ההדרכה לארץ ישראל והן הופצו ברחבי תחום המושב. כל חוברת יצאה בכמה מהדורות ועודכנה בהתאם לצורך. בחוברות אלה מצא המהגר הסבר גאוגרפי על ארץ היעד ומפה מצורפת, מידע על האקלים ובעלי החיים באזור, האוכלוסייה המקומית, שערי החליפין וערכו של המטבע המקומי, מידע על עבודת האדמה

ופרנסות אחרות, יוקר המחיה ותעריפי ההפלגה מהנמלים לארץ היעד. החוברת המקיפה ביותר הייתה זו שעסקה בארה"ב, ובה מידע על כל מדינה ומדינה בארה"ב ועל אפשרויות התעסוקה בה. מדיניות הלשכה הייתה למנוע את ריכוז המהגרים בערים הגדולות ולעודד את פיזורם בערי הפנים. תפוצת החוברת הייתה כ־6,000 עותקים בשנה, והיא עודכנה מדי שנה בשנה.

היהודי המזרח אירופי שקרא את חוברות ההדרכה יכול היה לקבל מידע של ממש על ארץ היעד ולערוך חישובי כדאיות. הוא ידע, למשל, שנגר במדינות השונות בארה"ב מרוויח חצי דולר עד שני דולרים ליום עבודה; מסגר — כ־2 וחצי דולרים; סנדלר — 10 דולר לשבוע וחייט — דולר וחצי עד שני דולרים; הוא למד את מחירים של כרטיסי הרכבת מניו יורק לערים שונות ברחבי ארה"ב כגון ניו יורק-סנט לואיס — 18 דולר; ניו יורק-סינסינטי — 14 דולר; ומה מחירים של מוצרי מזון בסיסיים בכסף אמריקני המומר לכסף רוסי: לחם — 3 סנט (6 קופיקות); חלב — 8 סנט; שתים עשרה ביצים — 20 סנט; פונט אחד של סוכר — 5 סנט; ובשר — בין 15 ל־20 סנט לפאונד (pound). הקריאה במדריכים אפשרה למהגר להשוות בין מצבו הכספי בעיר הולדתו לבין הצפוי לו בארץ היעד שאליה היה מעוניין להגר. כך, באמצעות חישוב פשוט, הוא מצא מתי יחזיר את עלות הנסיעה, כמה יצליח לחסוך בחודש ומתי יוכלו להצטרף אליו בני משפחתו לאחר שירכוש עבורם כרטיסי הפלגה.

בשנת 1907 הוציאה יק"א לאור את העיתון "דער יודישער עמיגראנט", שכל כולו ענייני הגירה. עיתון זה הופיע פעמיים בחודש, והיה בו עדכון שוטף למהגר ומידע על ארץ היעד שהתכוון לנסוע אליה. לרוב מצא הקורא בכל אחד מהעיתונים מאמר או שניים העוסקים באחד מההיבטים של ההגירה ("מסחר ותעשייה בארגנטינה", "טראחומה" [גרענת], "המשבר הכלכלי בארצות הברית", "נמל ברמן", "ההגירה מבסרביה", וכיוצא באלה), ידיעות מהלשכות האזוריות והמקומיות, שאלות המהגרים ותשובות המערכת, ידיעות על סוכנים נוכלים וטבלת מחירי ההפלגה, שמות האניות, משך זמן ההפלגה ותחנות הביניים שבדרך (אם היו). תפוצת העיתונים במונחים של ראשית המאה הייתה גבוהה ביותר. העיתון "דער יודישער עמיגראנט", למשל, הופץ בשנת 1906 בכ־5,000 עותקים; בשנת 1907 — בכ־50,000 עותקים; בשנת 1908 — בתפוצת שיא, 70,000 עותקים; ובשנים שלאחר מכן הייתה התפוצה כ־50,000 עד 60,000 עותקים בשנה. בהנחה שכל עיתון עבר מיד ליד כמה וכמה פעמים, הרי התפוצה הייתה גבוהה הרבה יותר. בנוסף, הוציאה הלשכה לאור מילונים — אנגלית-ידיש וספרדית-ידיש — כדי להקל על המהגרים בהסתגלות בארץ החדשה.

לא אחת ערכו מורשי לשכות המודיעין סיורים לאורך נתיבי ההגירה. הם ביקרו בתחנות הגבול, שוחחו עם מהגרים, ניהלו משא ומתן עם סוכני נסיעות, נפגשו עם פקידי ממשל מקומיים כדי להקל על הליכים ביורוקרטיים ואף נסעו ברכבת והפליגו כאחד המהגרים באנייה לאמריקה. את חוויותיהם הם פרסמו בדוחות שעובדו לכתבות בעיתון ולחוברות הדרכה למהגר, ואלה הופצו במחירים סמליים במזרח אירופה. המידע שצוין בדוחות היה בעל ערך עבור המהגר ועזר לו בגיבוש ההחלטה ובמימושה. מאחר שרבים מהמהגרים לא התרחקו

מפה 1: פיזור לשכות המודיעין של יק"א בתחום המושב היהודי, בשנת 1909

הערה: המספרים בעיגול מתייחסים למספר השכות בכל פלך.
 מקורות: דער יודישער עמיגראנט: 15 בינואר 1909, גיליון 1, עמ' 16; 31 בינואר 1909, גיליון 2, עמ' 15;
 2 במרץ 1909, גיליון 4, עמ' 12; 16 במרץ 1909, גיליון 5, עמ' 5; 3 באפריל 1909, גיליון 6, עמ' 4;
 15 באפריל 1909, גיליון 7, עמ' 12; 14 באוגוסט 1909, גיליון 15, עמ' 13; 1 בספטמבר 1909, גיליון 16,
 עמ' 13; 15 בנובמבר 1909, גיליון 21, עמ' 17; 1 במאי 1910, גיליון 8, עמ' 14; 30 במאי 1910, גיליון
 10, עמ' 22.

עד אז מעיירותיהם, והמסע הארוך לחציית האוקיינוס נתפס כהרפתקני ומסוכן, המידע שקיבלו באמצעות ספרות ההדרכה הקטין באורח ניכר את חששותיהם.

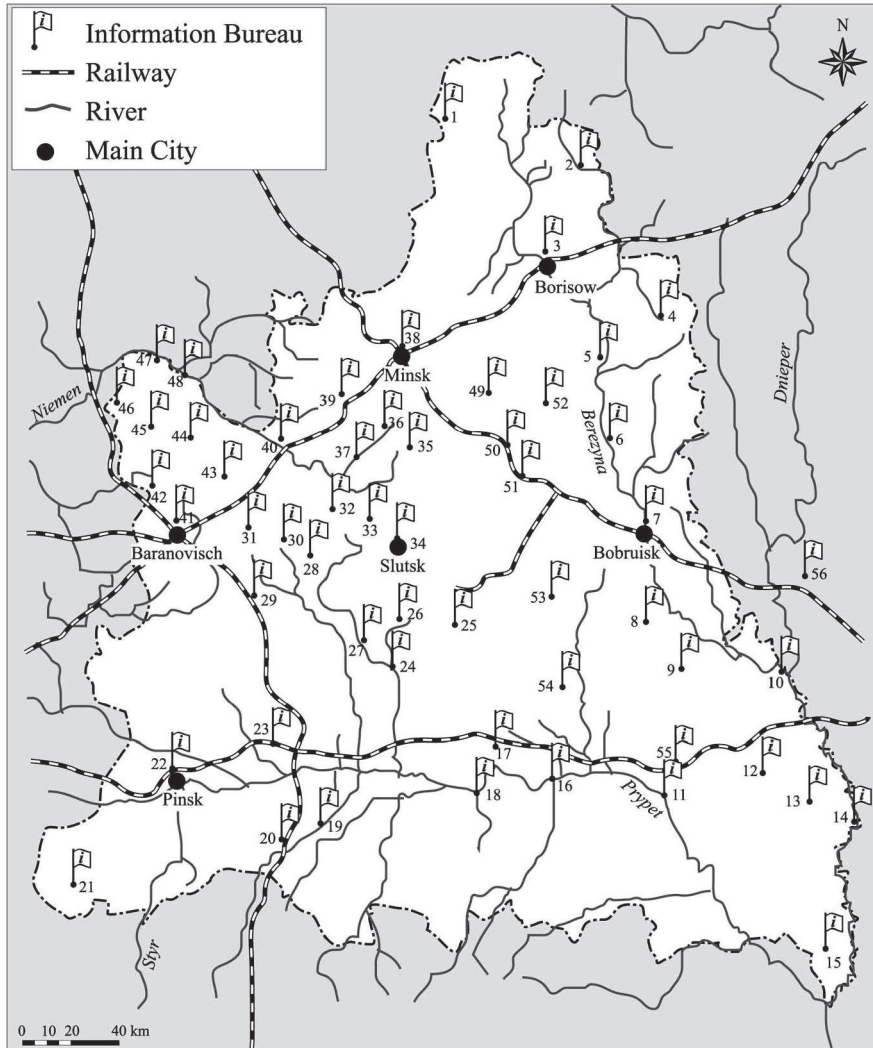
בתוך שנים ספורות קמו בכל הערים הגדולות ובמרכזי ההגירה החשובים לשכות מודיעין שסייעו למהגר היהודי לחצות את האוקיינוס. בשנת 1906 היו ברחבי תחום המושב 160 לשכות מודיעין של יק"א; בשנת 1907 — 296 לשכות; ב־1910 — 449 לשכות; ובשנת 1913 — 507 לשכות מודיעין (אלרואי 2008, עמ' 133). לפעילות הלשכות הייתה חשיבות רבה לעצם מימוש תהליך ההגירה והצלחתו. הייתה זו רשת מסונפת של לשכות מקומיות שהיו כפופות ללשכות מרכזיות אשר סיפקה מידע למהגר ואפשרה לו לקבל החלטה נבונה ושקולה.

כאמור, תחום המושב כלל שטחים נרחבים מהאימפריה הצארית — כיום אוקראינה, רוסיה הלבנה, ליטא ופולין. מפה 1 מציגה את פיזור לשכות המודיעין ברחבי תחום המושב היהודי, לפי פלכים, בשנת 1909.

הנתון המעניין והחשוב ביותר שעולה ממפה 1 הוא שלשכות המודיעין היו פזורות כמעט בכל מחוזות היציאה של המהגרים היהודים. מהגר שהיה מעוניין במידע על מורכבות תהליך ההגירה ועל תנאי המחיה הצפויים לו בארץ היעד היה יכול לקבלו באזור מגוריו בלא קושי. לשכות המודיעין היו שונות מעיר לעיר בגודלן ובהרכבן. בעיירות קטנות ובמקומות שזרם ההגירה לא היה חזק במיוחד לא הייתה למורשים המקומיים לשכה רשמית ומסודרת שאליה פנו המהגרים. למשל, בעיירה נשוויץ שבפלך מינסק (ראו מספר 31 במפה 2 להלן), המורשה המקומי (ב"ל איזענבוד) היה רופא שיניים במקצועו, שריכז במרפאתו הפרטית את החומר הפרסומי שנשלח מהלשכה המרכזית בסנט פטרסבורג. במרכזי הגירה גדולים בערים הגדולות, כגון מינסק, פינסק וקייב, פעלו משרדים רשמיים שעבדו בהם מורשים מקומיים בשכר. לשכות המודיעין היו פזורות כאמור גם בעיירות מרוחקות ונידחות בפריפריה וכך בעצם נוצרה חפיפה בין כל אזור לאזורים סמוכים אליו, ולא נותרו שטחים ריקים נטולי מידע. רשת לשכות המודיעין שנטוותה בתחום המושב אפשרה לכל מהגר לקבל מידע על תהליך ההגירה ועל ארץ היעד המבוקשת בלא קושי גאוגרפי או כספי.

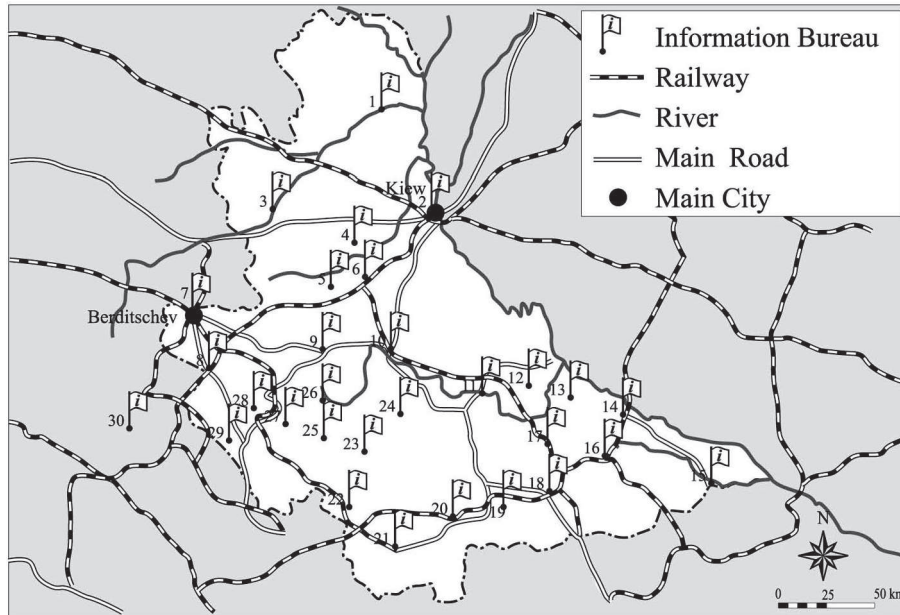
נתון נוסף שעולה ממפה 1 הוא המספר הגבוה במיוחד של לשכות מודיעין במחוז מינסק. מפה 2 שלהלן מבקשת לבחון ביתר פירוט את פיזורן של 56 מתוך 61 הלשכות במחוז מינסק (5 עיירות שבהן היו לשכות לא אותרו).

ממפה 2 עולה שהלשכות היו פזורות במחוז מינסק מצפון ועד דרום, והן קמו במקומות שבהם היו ריכוזי אוכלוסייה יהודית ושיעור גבוה של מהגרים. פיזור לשכות המודיעין ושיעורי ההגירה הגבוהים מלמדים על קשר מסוים בין זמינות המידע לבין היקף ההגירה, ועל השפעה הדדית בין מיקום לשכות המודיעין למיקומן של מסילות ברזל. ממפה 2 עולה שמסילת הברזל חצתה או עברה בסמוך ל־22 עיירות וערים מתוך 56 המצוינות במפה. תמונה דומה מצטיירת גם במחוז קייב. מפה 3 מציגה את פיזורן של לשכות המודיעין במחוז זה.

מפה 2: פיזור לשכות המודיעין של יק"א במחוז מינסק, בשנת 1909

מקורות: דער יודישער עמיגראנט: 15 בינואר 1909, גיליון 1, עמ' 16; 31 בינואר 1909, גיליון 2, עמ' 15; 2 במרץ 1909, גיליון 4, עמ' 12; 16 במרץ 1909, גיליון 5, עמ' 5; 3 באפריל 1909, גיליון 6, עמ' 4; 15 באפריל 1909, גיליון 7, עמ' 12; 14 באוגוסט 1909, גיליון 15, עמ' 13; 1 בספטמבר 1909, גיליון 16, עמ' 13; 15 בנובמבר 1909, גיליון 21, עמ' 17; 1 במאי 1910, גיליון 8, עמ' 14; 30 במאי 1910, גיליון 10, עמ' 22.

מפה 3: פיזור לשכות המודיעין של יק"א במחוז קייב, בשנת 1909

מקורות: דער יודישער עמיגראנט: 15 בינואר 1909, גיליון 1, עמ' 16; 31 בינואר 1909, גיליון 2, עמ' 15; 2 במרץ 1909, גיליון 4, עמ' 12; 16 במרץ 1909, גיליון 5, עמ' 5; 3 באפריל 1909, גיליון 6, עמ' 4; 15 באפריל 1909, גיליון 7, עמ' 12; 14 באוגוסט 1909, גיליון 15, עמ' 13; 1 בספטמבר 1909, גיליון 16, עמ' 13; 15 בנובמבר 1909, גיליון 21, עמ' 17; 1 במאי 1910, גיליון 8, עמ' 14; 30 במאי 1910, גיליון 10, עמ' 22.

ממפה 3 עולה כי במחוז קייב, 23 עיירות וערים (מתוך 32) היו סמוכות לדרכים ראשיות או למסילות ברזל. השילוב בין גישה למידע לבין נגישות הרכבת והאפשרות להגיע עמה עד לנמלי המוצא, הם שאפשרו למהגרים רבים להוציא לפועל את החלטתם. עיירות שהיו רחוקות ממסילות ברזל ישבו לרוב בסמוך לנהרות, ובאמצעות הפלגה בדוברת הפליגו למסילת הברזל הקרובה ומשם לתחנות הגבול ולנמלי המוצא.

על סמך הדוחות השנתיים המסכמים של יק"א (ראו אלרואי, 2008), מציג לוח 1 את התפלגות התושבים היהודים באימפריה הצארית, את התפלגות המהגרים היהודים שיצאו ממנה ואת התפלגות לשכות המודיעין לפי אזור בתחום המושב.

לוח 1: תושבים יהודים באימפריה הרוסית, מהגרים יהודים ממנה ולשכות מודיעין –
 התפלגות באחוזים לפי אזור בתחום המושב בשנים 1914-1905

היחס בין אחוז המהגרים לאחוז הלשכות	היחס בין אחוז המהגרים לאחוז התושבים	לשכות מודיעין		מהגרים יהודים	תושבים יהודים		אזור בתחום המושב
		%	n	%	%	אלפים	
0.8	1.1	40.5	146	32.0	29.0	1,422	צפון-מערב
0.7	1.0	37.8	136	28.1	29.1	1,426	דרום-מערב
1.4	1.1	11.4	41	15.9	14.9	730	דרום רוסיה
2.3	0.9	10.3	37	24.0	27.0	1,321	פולין
		100.0	360	100.0	100.0	4,899	סך הכול

מקור: אלרואי, 2008 (לפי דוחות שנתיים מסכמים של יק"א).

מלוח 1 עולה (וראו גם מפה 1) כי מהאזור הצפוני-מערבי של תחום המושב (מינסק, גרודנו, מוגילב, ויטבסק, וילנה וקובנו) יצאו 32% מהמהגרים היהודים, בעיקר לארה"ב; מדרום-מערב תחום המושב (והלין, פודוליה קייב, פולטבה וצ'רניגוב) יצאו 28% מהמהגרים היהודים; מדרום רוסיה (בסרביה, חרסון, טבריה [Taurida] ואקטרינוסלאב) יצאו 16% מהמהגרים; ומעשרת המחוזות שבפולין הקונגרסאית יצאו 24% מהמהגרים היהודים.¹ מלוח 1 עולה שאין הבדלים בולטים בין התפלגות המהגרים לפי אזור בתחום המושב לבין התפלגות ריכוזי האוכלוסייה היהודית בפלכים המתאימים.

שיעור ההגירה מדרום רוסיה מעניין במיוחד, משום שבאזור זה התרחשו בשנים 1906–1903 פוגרומים רבים שבמהלכם נרצחו אלפי יהודים. עם זאת, על-אף הדפוס האזורי של הפוגרומים, חלקם היחסי של המהגרים מפלכי הדרום לא היה גבוה הרבה יותר מחלקה היחסי של האוכלוסייה היהודית מתחום המושב שבאזור זה. אמנם, ייתכן ששיעור ההגירה מדרום ומדרום-מערב תחום המושב היה מלכתחילה נמוך והפוגרומים השפיעו על התגברות זרם ההגירה, כך שחלקם היחסי של המהגרים מאזור זה היה זהה לחלקה היחסי של האוכלוסייה היהודית באזורים אלה מתחום המושב. ואולם, מחקרים שעסקו בשאלת דפוס ההגירה היהודית לארה"ב מתחום המושב, מחזקים את הקביעה שמהאזורים מוכי הפוגרומים, לא רק ששיעורי ההגירה לא היו גבוהים במיוחד, אלא אף נמוכים בהשוואה לאזורים אחרים. למסקנה דומה הגיע שטמפר במאמרו "הרקע הגאוגרפי של ההגירה היהודית ממזרח אירופה לארה"ב לפני

1 אזורי צפון-מערב, דרום-מערב, דרום רוסיה ופולין הקונגרסאית בתחום המושב היהודי הם השמות שמוכרים בהיסטוריוגרפיה ונקבעו בראשית המאה התשע העשרה; נקודת הראות היא ממוסקבה הצארית כלפי חוץ.

מלחמת העולם הראשונה" (Stampfer, 1985). הנתונים שהשתמש בהם שטמפפר כדי לבדוק את שיעורי ההגירה מהאימפריה הרוסית לא היו של לשכות המודיעין של יק"א, אלא של לנדסמנשפטים — ארגונים של יוצאי עיירות — שהקימו המהגרים בניו יורק בתקופת ההגירה הגדולה. הואיל והלנדסמנשפט קם על בסיס העיירה או עיר המוצא של המהגרים, אפשר לנסות ולאמוד את שיעורי ההגירה על סמך מיונם וחלוקתם לאזורים באימפריה הרוסית. לפי שטמפפר, 50% מהמהגרים לארה"ב היגרו מצפון-מערב תחום המושב (לפי יק"א — 32%); 20% מדרום-מערב תחום המושב (לפי יק"א — 28%); ורק 6% מהדרום (לפי יק"א — 16%); כמו כן, 24% היגרו לארה"ב מפולין. למסקנה דומה הגיע פרלמן אשר במחקרו על דפוס ההגירה היהודית מתחום המושב (Perlmann, 2006), התבסס על רשימות של מהגרים יהודים שנכנסו לארה"ב דרך אליס איילנד. למעשי הרצח והשוד באוכלוסייה היהודית, אם כן, הייתה השפעה מעטה על הדינמיקה וההיקף של ההגירה היהודית לארה"ב (Alroey, 2006; Hatton & Willinamson, 1998; Perlmann, 2006; Stampfer, 1985).

גם להגירה לארץ ישראל היה דפוס אזורי מובהק. מנתוני לשכות המודיעין עולה כי 38% מהמהגרים לארץ ישראל יצאו מהפלכים הדרומיים והדרום-מערביים של תחום המושב; 25% מצפון-מערב תחום המושב (ליטא); ו-17% מפולין (אלרואי, 2004, עמ' 121).² אחד ההסברים לדפוס האזורי של ההגירה לארץ ישראל הוא הפוגרומים בדרום ובדרום-מערב תחום המושב. בשנים 1905–1906 התרחשו 657 מעשי פוגרום, ובמהלכם נרצחו יותר מ-3,000 יהודים. ב-71 פוגרומים נרצחו 942 יהודים. בחרסון התרחשו 82 פוגרומים ובמהלכם נרצחו 371 יהודים. בקייב וביקאטרינוסלאב היו 41 מעשי פוגרום — בקייב נרצחו 167 יהודים וביקאטרינוסלאב 285 יהודים (Lambroza, 1992, p. 228). כאשר בוחנים את היקפי ההגירה לארץ ישראל בנקודת הזמן שבה פרצו הפוגרומים (ולא בממוצע רב-שנתי כמופיע בלוח 1), עולה מנתוני לשכות המודיעין, ששיעור המהגרים מפלכי הדרום היה 49% מכלל המהגרים לארץ ישראל בשנת 1905 ו-52% בשנת 1906. בשנים שלאחר מכן, לאחר שגלי הפורומים שככו, ירד חלקם היחסי של המהגרים מדרום רוסיה מכלל המהגרים לארץ ישראל ל-35% בשנת 1907, 28% בשנת 1908 ו-32% בשנת 1909. יתרה מזאת, בין שנת 1905 ל-1906 היה גידול של 180% במספר המהגרים לארץ ישראל, ואילו לארה"ב מספר המהגרים גדל ב-18% בלבד (ראו לוח 2 להלן). סביר להניח ששיקומו של נמל אודסה בדרום רוסיה, זמן ההפלגה הקצר לארץ ישראל וכרטיסי ההפלגה הזולים השפיעו על החלק היחסי הגבוה של ההגירה מדרום רוסיה לארץ ישראל. הדפוס האזורי מלמד אפוא שבשנים מסוימות, הגידול בהגירה לארץ ישראל היה תוצר של מנוסה ובהלה בעוד שהגידול בהגירה לארה"ב לא הושפע כמעט מהפוגרומים.

נתון נוסף שעולה מלוח 1 הוא מספר לשכות המודיעין בכל אזור בתחום המושב. מהאזורים הצפון-מערבי והדרום-מערבי יחד יצאו כ-60% מכלל המהגרים ונמנו כ-78% מכלל לשכות

2 לשכת המודיעין הציונית חילקה את האימפריה הרוסית לפלכים באופן שונה מלשכת המודיעין של יק"א. במיוחד לא ברור איזה אזורים כלולים בפלכי הדרום ועל כן ההשוואה לארצות הברית היא בעייתית.

המודיעין. עם זאת, מנתוני הלוח לא ניתן להסיק אם היקף האוכלוסייה וממדי ההגירה תרמו להקמת לשכות המודיעין או שמא מספר לשכות המודיעין תרם להתחזקות זרם ההגירה. סביר להניח שהייתה תלות הדדית בין ממדי ההגירה למספר לשכות המודיעין שהוקמו, וכי התפתחה דינמיקה שהקלה על המהגר בשאלת המעבר לארץ החדשה.

התחבטויות, לבטים וקשיים בקבלת ההחלטה להגר: ארה"ב וארץ ישראל

מקור נוסף להבנת דרך קבלת ההחלטה הוא הפניות בכתב ללשכות המודיעין — הן מאפשרות לבחון מקרוב את סוג המידע שהמהגר ביקש, מה הטריד אותו ואילו שאלות שאל את המורשה המקומי. מלבד ספרות ההדרכה שהופצה בארצות המוצא של המהגרים היהודים, ענו לשכות המודיעין גם על פניות בכתב של מהגרים שביקשו מידע ספציפי ומדויק על ארץ היעד, מידע שלא יכלו למצוא בספרות ההדרכה הכללית. מכתבים אלה, שנשמרו בתיקי לשכות המודיעין, מאפשרים לנו לא רק ללמוד באופן בלתי אמצעי על מקומו של המידע בתהליך קבלת ההחלטה להגר, אלא גם להתחקות אחר דרך קבלת ההחלטה בשלב ראשוני מאוד, עוד בטרם החליט המהגר אם להגר ולאן. כל מכתב של מהגר ללשכת המודיעין עומד בפני עצמו ומתאר את המציאות מנקודת מבטו של הכותב, ועם זאת, אפשר למצוא מכנה משותף בין אלפי הפניות. כל מכתבי המהגרים, הן של המבקשים להגר לאמריקה והן של המבקשים להגר לארץ ישראל, מתארים את הרצון לקבל פיסת מידע שתאפשר להם לשקול בעניינות את כדאיות העקירה לארץ החדשה.

יתרה מזאת, השוואה בין מכתבי מהגרים שנשלחו ללשכות מודיעין בארה"ב לבין מכתבי מהגרים ששקלו הגירה לארץ ישראל מלמדת, שלא היה הבדל בשאלות שהפנו המהגרים למורשי לשכת המודיעין. אלה גם אלה ביקשו מידע אמין ומדויק ככל האפשר על ארץ היעד והתעניינו באפשרויות הכלכליות הגלומות בה. במכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין הציוניות לא בלטה האידאולוגיה הציונית כמניע מרכזי בהחלטה להגר. רק מיעוט הפניות נשא גוון אידאולוגי מובהק. מכלל 989 המכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין בארץ ישראל, 65% הביעו רצון לבוא לארץ ישראל ולעסוק במסחר ומלאכה — מקצועם הישן; כ-17% הביעו עניין בקניית אדמה; 10% ציינו את תמיכתם ברעיון הציוני; ו-8% האחרים התעניינו בפיתוח התעשייה, לימודים ושאלות נוספות (אלרואי, 2004, עמ' 65–66). יש לציין ולהדגיש שבמכתבים רבים לא נעשתה ההבחנה בין טעמים אידאולוגיים לטעמים כלכליים. עם זאת, מתוכן המכתבים, מניסוח השאלות בהם ומדוחות של לשכות המודיעין הציוניות עולה שהאידאולוגיה הציונית לא עמדה במרכז השיקולים בקבלת ההחלטה להגר (לסקירת דוחות לשכות המודיעין הציוניות, ראו אלרואי, 2004, 232–233).

להלן ארבע דוגמאות למכתבים שנשלחו ללשכות מודיעין בארה"ב וללשכות מודיעין בארץ ישראל.

בשנת 1907 שלח משה צעלניק מהעיירה דובסארי (Dubassary) שבמחוז בסרביה מכתב למנהלי ה-Industrial Removal Office (IRO) בניו יורק ובו ביקש לקבל מידע על הרגלי

השתייה של האמריקנים. צעלניק, שהיה מזקק אלכוהול, רצה להמשיך במלאכתו גם בארה"ב, אך בטרם קיבל החלטה סופית שלח את מכתבו ופירט בו כמה שאלות:

אני מקווה שיש באפשרותכם לתת לי את המידע הדרוש הואיל ואינני יודע אל מי עליי לפנות. אני מזקק אלכוהול במקצועי. מצב העסק שלי דל למדי, והחלטתי להגר לאמריקה. ואולם, לפני שאני מתחיל הייתי רוצה לדעת אם אני יכול להעתיק את מקצועי לשם. גם אני רוצה לדעת את הדברים להלן: 1. האם שותים הרבה אלכוהול באמריקה, כמו ויסקי, ג'ין, ברנדי שעשוי מקמח תירס וכיוצא באלה; 2. האם יש מזקקי אלכוהול רבים באמריקה והאם אפשר בקלות למצוא עבודה; כמה עולה להשיג רישיון מהממשלה; נ.ב.: האם אתם מכירים כתובת של כתב עת אמריקני שעוסק באלכוהול וברנדי בבקשה תשלחו (צעלניק, 1913).

משה בורגין מהעיירה קרטינגן (Kertingen) שבפלך קובנו, ביקש גם הוא ממנהלי ה-IRO מידע מהימין על סיכויי קליטתו בארה"ב. בורגין היה רוקח במקצועו והוא התעניין במידע הבא:

1. איזה אזור או עיר יותר מתאימים לי בהתחשב במקצועי; 2. האם אדם בתחום [המקצוע] הזה ימצא עבודה בבתי מרקחת, בתי חרושת, כל-בו ומחסני תרופות; 3. מה השכר הממוצע בתחום זה; 4. מה נדרש מאדם שבא מרוסיה לדעת כדי להשיג את מטרותי? (בורגין, ללא תאריך).

אייזיק בלום מהעיירה נשוויץ בפלך מינסק שאל אם באמריקה יש מקום "לבחור כבן שלוש שנה שיש לו הסמכה לרבנות ואשר יודע לדרוש ולקרוא מהתורה בבית הכנסת. האם ניתן להשיג משרה של רבי, כי ברוסיה המצב קשה מאוד כיוון שהמלחמה [מלחמת רוסיה יפן] הרסה את המדינה" (בלום, 1905).

מהעיר פלונסק שבפולין כתב מורשה מקומי, ששמו לא צוין, שאלות בשם מהגרים פוטנציאליים שביקשו לדעת יותר על סיכוייהם בארה"ב:

1. רווק כבן 18. הוא מכיר היטב את המסחר בטקסטיל וההון שברשותו הוא 250 רובל. הוא מדבר שוטף רוסית ועברית. היכן עליו ללכת בארצות הברית כדי שיוכל להתפרנס בכבוד. 2. רווק כבן 23, שרטט, דובר שלוש שפות: גרמנית, רוסית ועברית, עם הון של 150 רובל. היכן עליו ללכת בארצות הברית כדי שיוכל להתפרנס בכבוד.

3. רווק כבן 20 דובר רוסית ועברית עם הון של 600 רובל. להיכן בארצות הברית עליו ללכת אם הוא רוצה להירשם לבית הספר הטכני. האם הסכום הזה יספיק לו עד שיתחיל לפרנס את עצמו.

4. רווק כבן 18, עובד אדמה, דובר פולנית ועברית עם סכום של 200 רובל. לאן עליו ללכת בארצות הברית אם ברצונו להתפרנס מחקלאות? (לא צויין שם כותב המכתב, 1905)

תהליך קבלת ההחלטה והאופן שמהגרים הפוטנציאליים שקלו וביקשו מידע מלמד על הרציונליות שבקבלת ההחלטה להגר. לא הדימוי של ארה"ב כ"גולדנע מדינה" שזהב מצוי ברחובותיה הוא שמשך את היהודים לארה"ב, אלא דווקא חשיבה שכלתנית המעוגנת במציאות כלכלית נתונה, תכנון, שיקול דעת וחשיבה, שצמצמו למינימום את הסכנות

הכרוכות במעבר לארץ חדשה. לאחר שהיו בידיהם תשובות לשאלותיהם ולמדו את ההוצאה הכרוכה בפתיחת עסק, הכירו את תנאי השוק (לפחות באופן מינימלי), מחירי חומרי הגלם, שכר העבודה ויוקר המחיה, התייעצו את מי לשלוח כראש גשר לארץ היעד וחישובו ומצאו בכמה זמן יחזירו את עלות ההגירה, רק אז קיבלו החלטה.

בדומה לשכנות המודיעין שקמו במזרח אירופה ובארה"ב, גם לתנועה הציונית היו לשכות מודיעין שסיפקו מידע למתעניינים. הלשכה המרכזית של חובבי ציון נוסדה בשנת 1905 באודסה — נמל היציאה המרכזי לארץ ישראל בראשית המאה העשרים — ושנה לאחר מכן נפתחו סניפים ביפו, בירושלים, בביירות ובקונסטנטינופול. בראש לשכת המודיעין היפואית עמד מנחם שיינקין אשר היה כפוף ללשכה המרכזית באודסה. מתוקף תפקידו היה שיינקין מקור מידע חשוב לנעשה בארץ ישראל, הן עבור המהגרים בכוח והן עבור ההנהגה הציונית באירופה. בשנת 1908 נוסד המשרד הארץ ישראלי ביפו, בראשו עמד ארתור רופין ובין יתר תפקידיו שימש המשרד גם כלשכת מודיעין.

פעילות לשכת המודיעין ביפו ועבודת המשרד הארץ ישראלי בתחום הפצת המידע לא היו שונות מאלה של לשכות המודיעין במזרח אירופה ובארה"ב. כשם שיק"א הדפיסה והפיצה חוברות על הארצות קולטות ההגירה, כך עשו גם לשכות המודיעין בארץ ישראל. בשנת 1907, למשל, הפיץ מנחם שיינקין דף מידע במזרח אירופה ובו פירט את פעילות לשכת המודיעין עבור מתעניינים אפשריים:

לשכת המודיעין מתכבדת לבקש בזה את כבודו שיואיל לתת לנוכחי את הידיעות עפ"י גיליון השאלות שבידו. לשכת המודיעין מצדה נכונה לתת לכבודו את כל הידיעות שיש לה בנוגע לעבודת האדמה, למלאכות, למסחר ולחרשת [ולחרושת] המעשה בארץ ישראל. כן נכונה היא הלשכה תמיד להשתדל להשיג את כל הידיעות, לדרוש ולחקור על דבר כל העניינים והעסקים שיחפוץ בהם כבודו. לשכת המודיעין יש לה קורוספונדטים בכל ערי ארץ ישראל וסוריה ובמושבות העבריות. לשכת המודיעין פתוחה בכל יום (מלבד שבתות ומועדים) משעה 10 ועד 12 בבקר [בבוקר] ומשעה 3 עד חמש אחה"צ (שיינקין, 1907).

דף המידע כלל הסברים על האוכלוסייה היהודית בערים ובמושבות בארץ ישראל, שער חליפין של המטבעות העות'מניים, מידע על "הפוסטה והטלגרף" וגם על אפשרויות התחבורה בין היישובים השונים בארץ. שנה לאחר מכן פרסם שיינקין חוברת הדרכה מעודכנת ומפורטת על המסע לארץ ישראל ואפשרויות הקליטה בה. המידע כלל הסברים על ההכנות המקדימות לנסיעה (הנפקת דרכון ואישורים מהרשויות), על האכסניות בנמל אודסה והמתנה עד לעלייה לאנייה, ההפלגה ותחנות הביניים שבדרך, ההגעה לנמל יפו, יוקר המחיה בארץ ישראל, כסף מקומי, שפות מדוברות ודגש מיוחד על אפשרויות התעסוקה בארץ בחקלאות, בתעשייה המקומית ובמלאכה. החוברת התעדכנה בכל שנה והופצה על-ידי לשכת המודיעין של חובבי ציון באודסה ברחבי האימפריה הרוסית.

השאלות שהופנו למנהלי לשכת המודיעין הציוניים לא היו שונות מהשאלות שהוצגו למנהלי לשכות המודיעין במזרח אירופה ובארה"ב ומלמדות על השיבות המידע בקבלת ההחלטה להגר. "בעירנו [צ'רקסי] מורגשת נטיה רבה ליציאה לא"י", כתב בן ציון לנסקי

לארתור רופין, "אבל אין אצלנו שום מוסד של אינפורמציה שימציא לדורשים ידיעות נחוצות. במטותא מכ' [כבודו] לברר לי את השאלה ולענות לי במהירות היותר אפשרית מפני שהזמן קצר והמלאכה מרובה". מכתבו של לנסקי נכתב בשם מתעניינים רבים שביירו באשר לסיכוייהם בארץ ישראל. איש-איש לפי הכשרתו ומשלח ידו —

[...] ב. איכר משכיל וחזק, יודע היטב את עבודת האדמה. יש לו במוזמנים סך של אלף ר"כ (לערך 2,600 פרנק). באיזה קולוניה יוכל להיווסד בתור פועל ואולי ברבות הימים בתור בעל בית? נכון הוא לנסוע בלי בני ביתו ראשית, אחר כך ידרשם. בכלל לאן עליו לפנות תיכף בבואו לא"י; ג. יהודי שיוכל לעבוד בתור פועל, בעל משפחה כזו: בתו הבכירה — בת י"ח שנה, פועלת, בת י"ז שנה גם היא פועלת, בת ט"ו מנהלת משק הבית, נער בן י"ב שנה. אלמן הוא ונצרך לנסוע עם כל ב"ב. בלתי ידיו אין לו כלום. היוכל הוא ובנותיו למצוא עבודה תיכף בבואם? לאיזה קולוניה יסעו? מפני שאין להם הוצאות מיותרות, בבקשה לסמן קולוניה לא הרחק מיפו. מתי מתחילה עונת העבודות? [...] ה. היש מקום בא"י לרופאים, לחובשות ומיילדות, לרופאי שיניים ולעוזרי מסחר, ולעושי שעונים (לנסקי, תרע"ד).

נ' שמוגלין מהעיירה קונסטופ שבפלך צ'רניגוב כתב לרופין כי "ההגירה התעוררה גם בעירנו למרות שהיא מהערים האמידות שבגלילנו. ואני כמזכיר האגודה שכולם פונים אלי (אין לי ידיעות מדויקות מה לענותן), הנני עוצר מהשואלים ומבקש אני אותם לבל הינו לעלות עד אשר לא אקבל מכ' [כבודו] תשובה לידיעה בקרוב" (שמוגלין, תרע"ד).

המכתבים לשיינקין ולרופין העלו שאלות רבות ופרטניות המלמדות על החשיבות בקבלת מידע ברמת פירוט גבוהה. בעלי בתי חרושת מקומיים המתפרנסים מתעשיית צמר, למשל, ביקשו לדעת יותר על תעשיית "האבציות", שמיכות ותעשיות המוך ועוד מינים הנחוצים בייחוד בעד ההמונים מתושבי המזרח". כיוון שהמידע שהחזיקו בידם היה חלקי, הם פנו לרופין בסדרה של שאלות:

ע"ד [על דבר] הצמר: א. כמה מיני צמר ישנם בא"י מכבס והבלתי מכבס? ב. מחיר הצמר מכל מין ומין? צמר לבן, שחור, ומנומר?; ג. כמה מאבדת הצמר ממשקלה ע"י כביסה?; ד. כמה פעמים גוזזים את הכבשים? פעם אחת או פעמים בשנה? ה. כמה ובאיזה זמן אפשר להשיג צמר בא"י ובסביבה; ו. אם צריך לקנות בכמות מרבה בפ"א [פעם אחת] או קמעא קמעא; ז. מי הם הקונים עכשיו את הצמר ולאיזה מקומות הוא נשלח? ח. אם יש להשיג גם צמר-עורות והפרש במחיר? ע"ד צמר גמלים, בקר וסוסים. כל השאלות דלעיל. ע"ד הצמר המלאכותי. א. אם אפשר להשיג סמרטוטים ממלבושי הצמר הישנים של הערבים (אבאיעוס)? ב. אם יש סמרטוטים ממינים יותר יפים? אם אפשר לסדר שהסמרטוטים ייצברו ע"י מאספים? ע"ד הטוויה הארוגה. א. לפרט אם יש עובדים במקצוע זה בא"י. ב. באיזה מכוונות ובאיזה מקומות? מחיר הסחורה במשקל או במידה? ג. הפרש בין קילאגראם (ק"ג) צמר ואבאיע? תנאי הקניה והמכירה? (מרדכי, 1912)

מכתבו של רבינוביץ לארתור רופין בראשית 1914 הוא דוגמה נוספת המלמדת על הדמיון בין המכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין בארץ ישראל ובארה"ב. כך כתב רבינוביץ, רוקח לא "מדופלם", אשר ביקש לפתוח "מחסן אפתוקי" ביפו או באחת ממושבות הגליל ויהודה והתעניין כמה כסף נחוץ לו לשם מטרה זו ומהם הקשיים הצפויים לו:

אם יכול כל אחד שיחפוץ, גם לא פרוביזור לפתוח אפתוקה [...] ואם לא, מה עליו לעשות, הצריך הוא להגיע [עם] איזו הרשאה מטעם הממשלה כמו ברוססיה או לא וכמה כסף צריכים למטרה זאת, את הכול אבקש את כבודו להודיעני ידיעה הגונה. הגם יש לי פה בעיר יעקאטערינוסלאב אשר בדרום רוססיה מחסן אפתוקי, אבל קצתי בחיי ארץ הגזרות החדשות הזאת ובכל לבי, עצמי לבשרי חפצתי לנסוע לארץ אבותיי, אבל כשיעלה על דעתי מחשבה כזו תיכף עולה גם כן השאלה: ומה תאכל שם? גם את בני ביתך הרי לאיכר אינך מוכשר והמסחר וחרושת המעשה עוד לא נתפתחו שם בארץ, ומה תעשה שם, לגווע ברעב אין ברצוני כל-כך, גם על אדמת אבותינו (רבינוביץ, 1914).

מכתבו של רבינוביץ מלמד על מורכבותו של תהליך קבלת ההחלטה להגר לארץ ישראל. אמנם ארץ ישראל הייתה בעבורו "ארץ אבות", אך מתברר שגם אליה כדאי לעלות רק אם הפרנסה מובטחת ולאחר צמצום הסיכונים הכרוכים במעבר לארץ חדשה. שכן מנקודת מבטו של הרוקח, אם לרעוב, מוטב בסביבה מוכרת מאשר בארץ חדשה ובחברה זרה. מהמכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין בארץ ישראל עולה שפונים רבים לא פנו מתוך שיקולים אידאולוגיים-ציוניים. ארץ ישראל הייתה בעבורם יעד הגירה אפשרי (ולא בלעדי) ורק טבעי היה שביירו פרטים על התנאים ועל אפשרויות הקיום בה. יתרה מזאת, ההשוואה בין המהגרים ששקלו הגירה לאמריקה ושלחו מכתבים ללשכות מודיעין בארה"ב, לבין מהגרים ששקלו הגירה לארץ ישראל ושלחו את מכתביהם למנהלי לשכות המודיעין בארץ ישראל, מלמדת על דמיון רב בקבלת ההחלטה להגר, בהצגת השאלות ובעיקר ברצון לקבל מידע מהימן ומדויק. במקרה הארץ-ישראלי, נראה כי כוחה של האידאולוגיה הציונית כגורם מרכזי בקבלת החלטה להגר היה מוגבל מאוד ולא תפס מקום מרכזי בשיקולי ההגירה.

ההרכב הדמוגרפי והחברתי של אוכלוסיית המהגרים לארץ ישראל בשנים 1905–1914

אין בידינו מספרים מדויקים על היקף ההגירה לארץ ישראל בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. וישניצר הביא שתי הערכות קוטביות הנוגעות למספר המהגרים שהגיעו לארץ ישראל בשנים 1904–1914: האחת מינימליסטית, מעריכה את מספר הנכנסים בכ- 18,000–19,000 איש; האחרת — המתבססת על נתוניו של הדמוגרף לשצ'ינסקי — מעריכה את מספר הנכנסים לארץ באותן שנים בכ- 30,000 איש (Wischnitzer, 1948). גורביץ, גרץ ובקי (1944) לא היו רחוקים מהערכותיו של לשצ'ינסקי וטענו שהיקף ההגירה לארץ בשנים הללו נאמד בין 35,000 ל-40,000 איש. מנתוני לשכת המודיעין האודסאית נראה שההשערות הקרובות לאמת היו של לשצ'ינסקי ומספר הנכנסים לארץ בשנים 1904–1914 היה בין 30,000 ל-35,000 מהגרים בכל התקופה. לוח 2 מפרט את מספר המהגרים שיצאו לארץ ישראל ולארה"ב בכל אחת מהשנים 1905–1914.

המהגרים שהפליגו לארץ ישראל יצאו כאמור מנמל אודסה ומנמל טרייסט. באודסה ערכה לשכת המודיעין רישום מדויק של מספר היוצאים לארץ ישראל, והוא מאפשר לבחון את ההרכב

לוח 2: מספר המהגרים שיצאו לארץ ישראל ולארצות הברית בשנים 1914-1905

שנה	מספר מהגרים לארץ ישראל	מספר מהגרים לארצות הברית
מנמל אודסה		
1905	1,230	129,910
1906	3,450	153,748
1907	1,750	149,182
1908	2,097	103,387
1909	2,459	57,551
1910	1,979	84,260
1911	2,326	91,223
1912	2,430	80,595
1913	3,050	101,330
1914	2,182	138,051
מנמל טרייסט		
1914-1905	10,000	---
סך הכול	32,953	1,089,237

מקורות: אלרואי, 2004, עמ' 117; אלרואי, 2008, עמ' 65.

הדמוגרפי והחברתי של המהגרים היהודים לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, את התפלגותם לפי מין, גיל, משלח יד והון ואת אזור מוצאם ברוסיה הצארית. השוואות אלה מלמדות כי לארץ ישראל לא הגיעו רק חלוצים שביקשו לבנות את הארץ ולהיבנות ממנה, אלא גם אוכלוסיית מהגרים שדומה במאפייניה לאוכלוסיית המהגרים שהגיעה לארה"ב באותן שנים. עוד עולה מנתוני לשכת המודיעין כי אשר להרכב המגדרי של היוצאים מנמל אודסה לארץ בשנים 1914-1905, כ-60% היו גברים וכ-40% נשים. התפלגות זו דומה להתפלגות אוכלוסיית המהגרים היהודים לארה"ב באותן שנים: מהנכנסים לארה"ב 56% היו גברים ו-44% היו נשים (אלרואי, 2004, עמ' 118; Hersch, 1931, p. 483). אפשר להניח שלא כל הגברים והנשים הגיעו לארץ ישראל בגפם, אלא מקצתם בוודאי הגיעו עם בני או בנות זוג, כלומר הגירה גם של משפחות ולא רק של רווקים צעירים.

התפלגות הגיל של המהגרים תומכת בטענה זו. כרבע מכלל המהגרים שיצאו מאודסה לארץ ישראל בשנים הללו היו ילדים בני 0-15 (שיעור דומה של ילדי מהגרים יהודים הגיעו לארה"ב). יש להניח שהילדים לא באו לבדם, אלא בלוויית הוריהם, ולכן גם נתונים אלה שוללים את הטענה שהעולים לארץ ישראל היו ברובם צעירים רווקים (אלרואי, 2004, עמ' 65).

191). מהמהגרים לארץ ישראל 53% היו בני 16–50. לעומתם, כ-70% מהמהגרים לארה"ב היו בני 16–44. הבדל גדול ומשמעותי בין המהגרים לארץ ישראל לבין אלה שהיגרו לארה"ב היה בקבוצת הגיל המבוגרת ביותר. מהמהגרים לארץ ישראל, 22% היו בני 50 שנה ויותר, ואילו מהמהגרים לארה"ב, 6% בלבד היו בני 44 שנים ויותר. הניסיון להבין את החלוקה הפנימית של קבוצת גיל זו שהגיעה לארץ ישראל מלמד שקרוב לשני שלישים מהם היו בני היישוב הישן, נתמכי כספי חלוקה, והם באו לארץ ישראל כדי ללמוד תורה ולהיקבר בה. הנותרים, 8% מבני 44 ומעלה, היו מהגרים לכל דבר שהגיעו לארץ ישראל מסיבות מגוונות. מהמכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין הארץ ישראליות עולה שלא מעט מהמהגרים בקבוצת הגיל 50 ומעלה ביקשו להגיע לארץ ישראל משום שחששו שילדיהם ייצאו ל"תרבות רעה" באמריקה; מקצתם סברו בטעות שאפשר לרכוש בזול אדמות בארץ ישראל ולהתפרנס בה מחקלאות; ואחרים פשוט נסו על נפשם מחמת הפוגורמים והמצוקה הכלכלית. על ההרכב של בני 44 ומעלה שנכנסו לארה"ב אין ידוע דבר ואין די מקורות אשר יכולים להסביר את מניעי הגעתם (אלרואי, 2004, עמ' 119).

ככלל, אין ראיות לכך שהמהגרים לארץ ישראל בשנים הנדונות היו שונים בגילם ובמינם מהמהגרים לארה"ב. האחוז הגבוה יחסית של מבוגרים בני 50 ומעלה (22%) וילדים עד גיל 15 (כ-25%) מלמד שלארץ ישראל הגיעו לאו דווקא גברים צעירים ורווקים המזוהים בהיסטוריוגרפיה הציונית כחלוצים, אלא גם מהגרים בעלי משפחות שהיו דומים מאוד במאפייני גיל ומין ובמאפייני תעסוקה למהגרים שהגיעו לארה"ב באותן שנים. לוח 3 מציג את התפלגות מאפייני התעסוקה של המהגרים היהודים (מנמל אודסה) לארה"ב ולארץ ישראל.

לוח 3: מהגרים יהודים לארצות הברית ולארץ ישראל (מנמל אודסה)

בעלי משלח יד ובלא משלח יד

לארץ ישראל (1914-1905)		לארצות הברית (1914-1899)		מהגרים
%	n	%	n	
35.3	8,123	56.7	841,000	בעלי משלח יד
	1,579		11,000	מהם: בעלי מקצועות חופשיים
19.4		1.3		בכלל המועסקים
6.8		0.7		בכלל המהגרים
64.7	14,830	43.3	644,000	בלא משלח יד
100.0	22,953	100.0	1,485,000	סה"כ בעלי משלח יד ובלא משלח יד

מקורות: תנועת היציאה מרוסיה לארץ ישראל, 1910, 1911, 1913, 1914; Hersch, 1931, p. 488

מלוח 3 עולה הבדל בולט בין מאפייניהם של המהגרים לשתי ארצות היעד. בקרב המהגרים לארץ ישראל, שיעור חסרי משלח יד נאמד בכ־65%, ואילו בקרב המהגרים לארה"ב נאמד שיעורם בכ־43%. בהשוואה לאוכלוסיות אחרות שהיגרו לארה"ב בראשית המאה העשרים, שיעור היהודים שלא היה להם משלח יד היה הגבוה ביותר. הסיבה העיקרית לכך הייתה השיעור הגבוה של נשים וילדים בקרב המהגרים. נוסף על הנשים והילדים הגיעה לארץ ישראל גם אוכלוסייה מבוגרת של בני 50 ומעלה, ומכאן ההבדל בשיעור הגבוה של מהגרים בלא משלח יד בארץ ישראל בהשוואה לארה"ב. כמו כן, מניתוח התפלגות המהגרים לארה"ב ולארץ ישראל לפי משלח יד עולה ש־19% מהמהגרים שהגיעו לארץ ישראל והיו מועסקים, היו בעלי מקצועות חופשיים. בהשוואה לשיעורם באוכלוסייה היהודית באימפריה הרוסית (5% בסך הכול) ובהשוואה לאוכלוסיית המהגרים שהגיעה לארה"ב (1.3%) עולה שלארץ הגיע שיעור גבוה של אוכלוסייה משכילה (Hersch, 1931, p. 488).³ עם זאת, כאשר בוחנים את שיעור בעלי המקצועות החופשיים מכלל אוכלוסיית המהגרים שהיגרה לארץ ישראל, בכלל זה הבלתי מועסקים, יורד שיעורם לכ־7% בלבד. כמו כן, מנתוני לשכות המודיעין הציוניות עולה שהרוב המוחלט של המועסקים לא ראו את עצמם עוסקים בעבודת אדמה בארץ ישראל (אלרואי, 2004, עמ' 120). נתון זה עולה בקנה אחד עם הנתונים בדבר כוונות ההתיישבות של המהגרים: 38% ציינו כי כוונתם להתיישב בירושלים וחברון, 36% ביפו, 16% במושבות יהודה ובגליל והיתר בחיפה, צפת, טבריה, בירות וארצות אחרות סמוכות לארץ ישראל (אלרואי, 2004, עמ' 169).

מתשובותיהם של 2,356 מהגרים לארץ ישראל בשנים 1905–1910 עולה שכ־60% מהם הצהירו בפני פקידי לשכת המודיעין כי ברשותם סכום של פחות מ־1,000 רובל (תנועת היציאה מרוסיה לארץ ישראל, 1910). במונחים ראליים של ראשית המאה העשרים היה זה סכום כסף זעום שהספיק בקושי לכיסוי הוצאות ההגירה לארה"ב. עלות ההגירה ממזרח אירופה לארה"ב למשפחה של כעשר נפשות הייתה כ־745 רובל, שהם 372 דולר של ראשית המאה העשרים וכ־7,600 דולר של ימינו (אלרואי, 2008, עמ' 116).⁴ לעומת המסע לארה"ב, עלות המסע לארץ ישראל הייתה נמוכה יחסית — לא יותר מ־150 רובל למשפחה בת עשר נפשות, שהם 75 דולר של ראשית המאה העשרים וכ־1,530 דולר של ימינו — ומהגרים עניים ניצלו זאת כדי לברוח ממזרח אירופה ולנסות את מזלם בארה"ב. אף שאין בנמצא

3 מנתוני לשכת המודיעין של יק"א שיעור בעלי המקצועות החופשיים היה גבוה יותר ונאמד בכ־4%. ההסבר להבדלים בין הסטטיסטיקה האמריקנית לבין הסטטיסטיקה של יק"א נעוץ בהבדלים בהצהרותיהם של המהגרים בארצות המוצא ובארצות הברית. היהודים שהגיעו לארצות הברית העדיפו להירשם אצל הפקיד באלים איילנד בתור חייטים ולא בתור חונים ומלמדים שהיו עיקר המקצועות החופשיים (אלרואי, 2008, עמ' 86–87).

4 עלות המסע לארצות הברית הייתה ארוכה, מורכבת ויקרה באופן משמעותי בהשוואה לארץ ישראל. הוצאות הדרך לארה"ב היו רבות: הנפקת דרכון או תשלום למבריחה גבולות, בדיקות רפואיות, כרטיסי רכבת לגבול ומהגבול לנמלי המוצא, כרטיסי הפלגה (75 רובל לארצות הברית לעומת 12.5 רובל לארץ ישראל), אוכל, לינה וסכום כסף של 25 דולר והחל משנת 1908, 50 דולר שהמהגרים נדרשו להציג לרשויות האמריקניות לפני כניסתם למדינה.

נתוני הון של המהגרים לארה"ב, אפשר לקבוע בזהירות שלארץ ישראל הגיעה אוכלוסיית מהגרים שמצבה הכלכלי היה קשה יותר ממצבה הכלכלי של האוכלוסייה שהגיעה לארה"ב. עיתונות הזמן וספרות הזיכרונות אשר תיארו את אוכלוסיית המהגרים שפקדה את ארץ ישראל בראשית המאה העשרים תומכת בקביעה זו. להלן כמה דוגמאות. מנחם שיינקין דיווח מטעם לשכת המודיעין בארץ ישראל:

זרם האימיגרנטים מביא אלינו עפ"י רוב רק עניים, כי אלה שיש להם איזה רכוש נשארים בארץ [רוסיה] או נוסעים לאמריקה. לארץ ישראל לעומת זאת באים אלה שכבר אזלה הפרוטה מן הכיס, או הזקנים, שאם יש להם איזה רכוש, הם מקברים אותו באיזה בנק, או מלווים לאיזה מוסד של שנורות, והמסחר אינו נהנה מזה כלל וכלל (שיינקין, 1907).

כשנה לאחר מכן הציג שיינקין לאוטו ורבורג, חבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, את הנכנסים לארץ ישראל כ"עניים מרודים, מדוכאים ומטולאים, עם צרורות של בעלי סחבות, דלת העם, שאינם ראויים להביא ברכה לארץ", והוסיף כי בתור נושא המשרה בלשכת המודיעין היה יכול להמציא את הידיעות הללו בכל שבוע ושבוע (שיינקין, 1908). משה סמילנסקי תיאר:

כל אנייה הייתה פולטת מאות אנשים. אלה נפלגו לסוגים שונים. החלק הקטן מהם היו אנשים עשירים ואמידים [...] החלק הגדול של הבאים היו עניים חסרי כל. מהם היו מהגרים טיפוסיים, אשר רק על פי טעות בחרו דרכם ליפו. ויש אשר עברו את יפו בדרכם לניו יורק. אלה אשר פרוטתם בכיסם היו ממשיכים את דרכם הלאה או שהיו חוזרים לרוסיה המבורכת. ואלה אשר פרוטתם כלתה מן הכיס נשארו בארץ על אפם וחמתם ויהיו לפועלים. אלה נפלו למשא על הוועד הפועל (סמילנסקי, 1928).

לשכת המודיעין של יק"א פרסמה בעיתון "דער יודישער עמיגראנט" את הידיעה הבאה:

האימיגרציה מהאזור שלנו התחזקה בזמן האחרון. הרוב הגדול של המהגרים נוסע לארגנטינה או פלשתינה. הנסיעה החפוזה לפלשתינה שזה עתה עברה מהפכה [מהפכת התורכים הצעירים] מעניינת. חלק גדול [מהמהגרים] ציין שפלשתינה קרובה יותר. רובם עניים מאוד והם לא יכולים לנסוע רחוק והם חייבים לבחור במקום קרוב יותר (דער יודישער עמיגראנט, מען שרייבט אונז, תרס"ט)

ומרכז הכנסייה מדווח בשנת 1904:

זה כשלושה חדשים אשר מספר אחב"י [אחינו בני ישראל] הבאים לפה הולך ומתרבה. רוב הבאים המה עניים מרודים הבאים בגפם או עם משפחותיהם. מיעוטם יש להם אמצעים. כל אלה באים על יסוד שמועות קלוטות מהאוויר, בלי שום תוכנית כי אם נשענים הם שתיכף בבואם יעזרו להם הוועדים למצוא מלאכה, עבודה או להתאכר בתור קולוניסטים ובבואם הנה הם רואים את עצמם ברע ומאשימים את הארץ ואנשיה (מרכז הכנסייה, תרס"ד).

מעיתונות הזמן עולה שעוני ומחלות היו תופעות שכיחות בקרב המהגרים שהגיעו לארץ ישראל. מאחר שהמהגרים לארה"ב עברו בדיקות רפואיות קפדניות באליס איילנד, ונושאי

מחלות מסוימות (כגון מחלות עיניים — ראו להלן) לא יכלו להיכנס לארה"ב, ארץ ישראל הייתה האפשרות היחידה שאליה יכלו להגר. דוח של לשכת המודיעין ביפו, ממאי 1906, תיאר את מצבם העגום של המהגרים ברחובות יפו במילים האלה:

רוב ההמון של האמיגרנטים בא הנה בלי כל אמצעים, בלי ידיעת כל מלאכה ובלי כל כישרון לאיזה עסק שיהיה [...] והננו רואים פה בינינו קבוץ גדול של אמיגרנטים אומללים שאין להם כל יכולת להשתקע ביפו, שאין להם כל אמצעים ללכת לארצות אחרות לבקש להם מחייה [...] בכלל נפוצה פה מחלת העיניים בין התושבים העניים, כי המצב הסניטרי של ערי תוגרמה הוא למטה מכל ביקורת — אז יכלו לשער את המצב הנורא שבו נמצא ההמון הרב של האמיגרנטים העניים (שיינקין, 1906).

מכתב שנשלח מארץ ישראל תיאר אף הוא עוני ומחלות שרווחו בקרב המהגרים:

העניות גברה מאוד בין האמיגרנטים, מחלות עיניים בין הילדים, ואין להם כל תומך ועוזר, בכלל שני חודשי הקיץ האחרונים "שלהא דקייטא" הם היותר קשים לאנשים החדשים בעלי המשפחות. נפתחו בשבוע זה בית תבשיל בוול בשביל הנוודים העניים. בית התבשיל הוא לע"ע מוכן לתת ארוחות לחמישים אמיגרנטים (בן חורין, תרס"ו).

סיכום

במאמר זה בחנתי שתי סוגיות הנוגעות להגירה לארץ ישראל בראשית המאה העשרים: הראשונה, דרך קבלת ההחלטה להגר לארץ ישראל ומרכזיותו של המידע בתהליך ההגירה; השנייה, פועל יוצא של הראשונה, פרופיל המהגרים שהגיעו לארץ ישראל באותה עת וההרכב הדמוגרפי-חברתי שלהם. נקודת המוצא של המאמר היא היותה של ההגירה היהודית לארץ ישראל חלק בלתי נפרד מההגירה היהודית (והכללית) מאירופה אל יבשת אמריקה. לכן יש חשיבות רבה לנקודת מבט השוואתית בין המהגרים היהודים שהגיעו לארץ ישראל לבין אלה שהיגרו לארה"ב. ההשוואה בין שתי אוכלוסיות המהגרים שיצאו מאותן ארצות מוצא ובאותו פרק זמן מלמדת על קווי דמיון ושוני, ומאפשרת להעריך את משקלה הראלי של האידאולוגיה הציונית בהחלטה להגר לארץ ישראל. מהמכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין ומהנתונים הסטטיסטיים שהתפרסמו על תנועת ההגירה המצומצמת לארץ ישראל, עולות המסקנות האלה:

א. שיקולי ההגירה לארץ ישראל לא היו שונים ככל הנראה משיקולי ההגירה לארה"ב. השאלות ששאלו אלה שהתעניינו בארץ ישראל היו דומות לשאלות ששאלו המהגרים את מורשי לשכות המודיעין בתחום המושב ובארה"ב. אלה גם אלה ביקשו מידע מדויק על המצב הכלכלי בארץ היעד והתעניינו באפשרויות התעסוקה בה. כמו כן, המכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין בארץ ישראל והדוחות של ארתור רופין, ראש המשרד הארץ-ישראלי, ומנחם שיינקין, מנהל לשכת המודיעין ביפו, שסקרו את גלי ההגירה, מלמדים שלאידאולוגיה הציונית היה מקום שולי במסכת השיקולים של רבים שהיגרו לארץ-ישראל.

ב. יש קווי דמיון ושוני בפרופיל הדמוגרפי והחברתי של אוכלוסיית המהגרים שהגיעה לארץ ישראל לעומת אוכלוסיית המהגרים היהודים שהגיעה לארה"ב. כ-40% מהנכנסים הן לארה"ב והן לארץ ישראל היו נשים וכרבע מהם היו ילדים עד גיל 15. לעומת זאת היה שוני בין שתי הקבוצות בהרכב הגילים. חלקם היחסי של בני 50 ומעלה מהמהגרים לארץ ישראל (22%) היה גבוה יותר מחלקם היחסי מקרב המהגרים לארה"ב (6%). ככל הנראה, הבדל זה היה הגורם המרכזי לשיעור הגבוה של מהגרים בלא משלח יד שהגיעו לארץ ישראל בהשוואה לאלה שהגיעו לארה"ב (65% ו-43%, בהתאמה). הבדל נוסף ומשמעותי בין שתי אוכלוסיות המהגרים הוא האחוז הגבוה של בעלי מקצועות חופשיים שהגיעו לארץ ישראל (19%) לעומת אלה שהגיעו לארה"ב (4.5%). מאחר שהנתונים בקטגוריה זו מוגבלים ואין פירוט אילו מקצועות נכללו בה, אפשר להניח שמי שהוגדר כבעל מקצוע חופשי בארץ ישראל לא בהכרח הוגדר כבעל מקצוע חופשי בארה"ב. יש לציין כי מהמכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין עולה כי שיעור ניכר מהמהגרים הן בארץ ישראל והן בארה"ב היו בעלי מלאכה או רוכלים זעירים אשר העדיפו להתיישב בעיר ולא בכפר (לסקירת דוחות לשכות המודיעין, ראו אלרואי, 2004, 120).

ג. בחינת מצבם הכלכלי של המהגרים שהגיעו לארץ ישראל מלמדת שהם יצאו מהשכבות העניות יותר של יהדות מזרח אירופה. עלות המסע לארה"ב הייתה מעל ומעבר ליכולתם הכספית. לעומת זאת, לארץ ישראל היה קל וזול יותר להגיע. כאמור, בשנים מסוימות הגיעו לארץ ישראל גם מהגרים עם מחלות עיניים שמחמת הבדיקות הרפואיות באלים איילנד לא יכלו להיכנס לארה"ב.

ד. דפוס ההגירה בהקשר לאזורים שמהם יצאו המהגרים: לארץ ישראל יצאו מהגרים בעיקר מהאזורים מוכי הפוגרומים של תחום המושב, ואילו לארה"ב יצאו מהאזורים מוכי העוני והמתועשים של צפון-מערב תחום המושב. טענה זו מקבלת אישוש כאשר בוחנים את השפעת הפוגרומים על אוכלוסיית המהגרים לארץ ישראל ולארה"ב. בשנות השיא של הפוגרומים (בין שנת 1905 לשנת 1906) גדל מספר המהגרים לארץ ישראל ב-180% ואילו לארה"ב ב-18% בלבד. נראה אפוא שההגירה לארץ ישראל בשנים אלה הייתה תוצאה של בהלה ועל פי רוב סלקטיבית פחות מההגירה לארה"ב באותן שנים.

ההגירה לארץ ישראל בראשית המאה העשרים (המכונה תקופת "העלייה השנייה", 1904-1914) התקבעה בהיסטוריוגרפיה הציונית כעלייה האידאולוגית ביותר בין גלי העליות שפקדו את ארץ ישראל עד מלחמת העולם השנייה (נוימן, 2009; סלוצקי, 1973). מאמר זה ביקש להפקיע את סיפור ההגירה לארץ ישראל מהסיפור (נרטיב) הציוני המקובל והידוע של חזרה לארץ אבות ובניית חברה חדשה, ובתוך כך לבחון את מורכבותו של תהליך ההגירה על גוונים ורבדים. יש לציין כי המקורות ההיסטוריים הם מוגבלים, ועלינו להסתפק בתעודות הנמצאות בידינו. עם זאת, הן דוחות לשכות המודיעין והן מכתבי הפונים אל הלשכות מספקים לנו תמונה מפורטת למדי. מניתוח הנתונים הסטטיסטיים ומהמכתבים שנשלחו ללשכות המודיעין אפשר להסיק, שיחד עם החלוצים הגיעה גם אוכלוסיית מהגרים שהיו רחוקים מהרעיון הציוני והשיבה אל הקרקע. אם ב"עלייה השנייה" רוב הנכנסים לארץ התאימו יותר

לטיפוס המהגר מאשר לטיפוס העולה, קל וחומר בעליות הפחות אידאולוגיות של שנות ה־20 וה־30 (בעניין העליות של שנות ה־20 ומניעה, ראו בן־פורת, 1999; גלעדי, 1973; מנדלסון, 1986).

המבקש לבחון את מניעי ההגירה לארץ ישראל ומדינת ישראל והרכבה החברתי־דמוגרפי מראשית המאה העשרים ועד ימינו, ימצא כי פעמים רבות הכוחות שפעלו בארצות המוצא השפיעו על היקפי ההגירה לארץ הרבה יותר מכוח המשיכה שלה והאידאולוגיה הציונית. כך למשל, הסיבות להגירה לארץ ישראל בשנים 1881–1914 ("העלייה הראשונה" ו"העלייה השנייה") היו אותן הסיבות של ההגירה היהודית (והלא יהודית) לארה"ב: ריבוי טבעי, מצוקה כלכלית ורדיפות שלטוניות. בשנות ה־20 חזרפו ביתר שאת גורמי הדחיפה בארצות מושבם של היהודים. באוקראינה נרצחו 60 אלף יהודים, המעמד הכלכלי של יהודי פולין — הגדולה בקהילות היהודיות — התערער וארה"ב סגרה את שעריה בשנת 1924. בשנת 1925, בעקבות חוקי המכסה הנוקשים בארה"ב, הגיעו בפעם הראשונה לארץ ישראל יותר מהגרים מאשר לארה"ב. עליית הנאצים לשלטון בשנות ה־30 והאנטישמיות בפולין הביאו לגל הגירה נוסף ומשמעותי של רבע מיליון יהודים בפחות מעשר שנים. בשנות ה־50, תקופת ההגירה הגדולה אל מדינת ישראל הצעירה, הגיעו מהגרים מארצות ערביות לאחר שמצבם הפוליטי והכלכלי התערער עם הקמת מדינת ישראל, ובשנות ה־90 של המאה העשרים הגיעו כמיליון יהודים בעקבות התפרקות הגוש הקומוניסטי והתערערות הסדר החברתי הישן. אמנם בכל גל הגירה הגיע גם מיעוט שנשא בלבו את הרעיון הציוני והחזרה לארץ אבות, אך רוב הבאים היו מהגרים שהארץ לא הייתה עבורם משאת נפש. כך היה בעלייה השנייה וכך בשאר גלי העליות לארץ ישראל ולמדינת ישראל.

מקורות

- אייזנשטדט, ש'נ (תשי"ד, 1954). עלייה והגירה: קווים לטיפולוגיה סוציולוגית. מצודה, 7, 83–91.
 אייזנשטדט, ש'נ (1967). החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות. ירושלים: מאגנס.
 אלרואי, ג' (2004). אימיגרנטים: ההגירה לארץ ישראל בראשית המאה העשרים. ירושלים: הוצאת יד בן־צבי.
 אלרואי, ג' (2008). המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875–1924. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
 אלרואי, ג' (2009). ההגירה הנעלמה: יחסה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית להגירה ממזרח אירופה, 1881–1914. ציון, עד, 267–286.
 בורגין, מ' (ללא תאריך). מכתבו של משה בורגין אל ה־IRO. American Jewish Historical Society, I-91 (IRO), Box 122.
 בלום, א' (1905, ללא תאריך). אייזיק (יצחק בלום) אל ה־IRO. American Jewish Historical Society, I-91 (IRO), Box 122.
 בן חורין, [שם פרטי לא ידוע] (תרס"ו, י' בניסן). מכתבים מארץ ישראל. הזמן, 69, עמ' 2.
 בן־פורת, א' (1999). היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית. ירושלים: מאגנס.

- בקי, ר' (1946). מה בין הגירה לעלייה. אחדות העבודה, 4, 271–269.
- גורביץ, ד', גרץ, א' ובקי, ר' (1944). העלייה, היישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסייה בארץ ישראל. ירושלים: הסוכנות היהודית לארץ ישראל.
- גלעד, ד' (1973). היישוב בתקופת העלייה הרביעית. תל אביב: עם עובד.
- חלמיש, א' (2006). במירוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים. ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי.
- טולידנו, ש' (1999). עליית תר"ן–תרנ"א (1891–1890) ומקומה בהתפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.
- לנסקי, ב' (תרע"ד, י"ג בשבט). בן ציון לנסקי אל ארתור רופין. אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי), L2, תיק 133VI.
- לשצ'ינסקי, י' (1945). נדודי ישראל. ירושלים: עם עובד.
- מנדלסון, ע' (1986). התנועה הציונית בפולין: שנות ההתהוות. ירושלים: הספרייה הציונית על-יד ההסתדרות הלאומית.
- מען שרייבט אונז (תרס"ט, כ"ג באייר). דער יודישער עמיגראנט, 8, עמ' 9.
- מרדכי, מ' (תרע"ב, כ"ה באייר). משה מרדכי אל ארתור רופין. אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי), L2, תיק 138.
- מרכז הכנסיה (תרס"ד, כ' בטבת). מרכז הכנסיה הישראלית בארץ ישראל. אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי), A24, תיק 49/1.
- נוימן, ב' (2009). תשוקת החלוצים. תל אביב: עם עובד.
- סלוצקי, י' (1973). מבוא לתולדות תנועת העבודה. תל אביב: עם עובד.
- סמילנסקי, מ' (1928). כתבי משה סמילנסקי (כרך א'). תל אביב: דביר.
- צעלניק, מ' (1913, 12 בינואר). משה צעלניק אל ה-IRO. American Jewish Historical Society, I-91. (IRO), Box 122.
- רבינוביץ, [שם פרטי לא ידוע] (1914, 26 בפברואר). רבינוביץ אל רופין. אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי), L2, תיק 135/1.
- רוי, ת' (2009). ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל אביב המנדטורית. תל אביב: עם עובד.
- שיינקין, מ' (1906, מאי). דו"ח לשכת המודיעין של שיינקין, ארכיון העבודה, IV-108, 12 ב', עמ' 1.
- שיינקין, מ' (1907). לשכת המודיעין בארץ ישראל. ארכיון העבודה, IV-108 א'.
- שיינקין, מ' (1908). מכתבו של שיינקין אל ורבורג. אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי), A24, תיק 52.
- שמוגלין, נ' (תרע"ב, ג' באייר). נ' שמוגלין אל ארתור רופין. אצ"מ (ארכיון ציוני מרכזי), L2, תיק 137/2.
- תנועת היציאה מרוסיה לארץ ישראל (1910, 12 במאי). העולם, (י"ז), עמ' 14–15.
- תנועת היציאה מרוסיה לארץ ישראל (1911, 13 בפברואר). העולם (ה'), עמ' 18–19.
- תנועת היציאה מרוסיה לארץ ישראל (1913, 6 במאי). העולם (ט"ו), עמ' 9–10.
- תנועת היציאה מרוסיה לארץ ישראל (1914, 10 במרץ). העולם (ט'), עמ' 15–16.

Alroey, G. (2006). Patterns of Jewish emigration from Russian Empire from the 1870s to 1914. *Jews in Russian and Eastern Europe*, 2(57), 24–51.

Alroey, G. (2007). Out of the Shtetl: In the footsteps of Eastern European Jewish migrants to America, 1900–1914. *Leidschrift, Jaargang*, 22(1), 91–122.

Baines, D. (1995). *Emigration from Europe, 1815–1930*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Goldscheider, C. (1992). Demographic transformations in Israel: Emerging themes in comparative context. In C. Goldscheider (Ed.), *Population and social change in Israel* (pp. 1–38). Boulder, CT: Westview Press.
- Hatton, T., & Williamson, J. (1998). *The age of mass migration: Causes and economic impact*. New York, NY: Oxford University Press.
- Hersch, L. (1931). International migration of the Jews. In W. Willcox & I. Ferenczi (Eds.), *International migrations* (pp. 471–520). New York, NY: National Bureau of Economic Research.
- Howe, I. (1976). *World of our fathers: The journey of the East European Jews to America and the life they found and made*. New York, NY: Harcourt Brace Jovanovich.
- Kahan, A. (1986). *Essays in Jewish social and economic history*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lambroza, S. (1992). The pogroms of 1903–1906. In J. D. Klier & S. Lambroza (Eds.), *Pogroms: Anti-Jewish violence in modern Russia history* (pp. 195–247). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Lederhendler, E. (2009). *Jewish immigrants and American capitalism, 1880–1920*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Moya, J. (1998). *Cousins and strangers: Spanish immigrants in Buenos Aires, 1850–1930*. Berkeley: University of California Press.
- Nadell, P. (1981). The journey to America by steam: The Jews of Eastern Europe in transition. *American Jewish History*, 71, 269–284.
- Nadell, P. (1990). From Shtetl to border: East European Jewish emigrants and the agents system, 1868–1914. In J. R. Marcus & A. J. Peck (Eds.), *Studies in the American Jewish Experience* (pp. 49–78). Lanham, MD: University Press of America.
- Nadell, P. (1990). En route to the Promised Land. In K. M. Orlitzky (Ed.), *We are leaving mother Russia* (pp. 11–24). Cincinnati, OH: The American Jewish Archives.
- Perlmann, J. (2006, August). *The local geographic origins of Russian-Jewish immigrants, circa 1900* (Working Paper No. 465). Annandale-on-Hudson, NY: The Levy Economics Institute of Bard College.
- Sorin, G. (1992). *A time for building: The third migration, 1880–1920*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Stampfer, S. (1985). The geographic background of East European Jewish migration to the United States before World War I. In I. Glazier & L. De Rosa (Eds.), *Migration across time and nation* (pp. 220–230). New York, NY: Holmes and Meier.
- Wischnitzer, M. (1948). *To dwell in safety: The story of Jewish migration since 1800*. Philadelphia, PA: Jewish Publication Society of America.